

ОСНОВАТЕЛЯТ НА ПАРТИЯТА НА БЪЛГАРСКИЯ РЕВОЛЮЦИОНЕН ПРОЛЕТАРИАТ — ДИМИТЪР БЛАГОЕВ — РОДОНАЧАЛНИК И НА БЪЛГАРСКАТА МАРКСИЧЕСКА ЛИТЕРАТУРНА ТЕОРИЯ И КРИТИКА

Георги Димов

Когато преди 90 години през август 1891 г. на легендарния връх Бузлуджа се бяха събрали първите пионери на социалистическото движение, за да заложат организационните основи на партията на българския революционен пролетариат, Д. Благоев бе единодушно признат за неин ръководител. Със своята солидна марксистическа подготовка и всеотдайна култура той мъдро и проникновено още там, на Бузлуджа, очертава непосредните и перспективни задачи на новата социалдемократическа партия — прераснала по-късно в комунистическа, — за да остане неин ръководител и идеолог до края на плодотворния си жизнен път. В продължение на повече от три десетилетия той обособява обществено-политическите, философските, културно-историческите принципи на социалистическото движение, създава бележити трудове в различните области на общественото познание, сочи пътищата, по които ще се развива и съзрява социалистическата революция в нейната всеобхватност, в социално-икономическата и културно-духовната област.

Първ организатор и идеолог на българската работническа класа, той е трябвало да разоравя непопътнати целини, да преодолява много предубеждения, да разобличава и отблъсква противодействия от различни страни, за да подготви почвата и хвърли семето на социализма, на марксистическото учение. Едно учение, което тепърва е трябвало да си пробива път, и то в страна, изостанала в своето обществено-икономическо развитие, в която младата буржоазия се е стремяла да утвърди своето господство във всички области на живота.

Наред с другите форми на познание Д. Благоев твърде отрано е осъзнал и неизмеримо голямата роля на художественотворческата дейност, на литературата за формиране на ново мировъзрение, на хора с ново отношение към житейските проблеми. И се заема с рядка последователност и творчески размах, с научна вгълбеност и историческа далновидност да обосновава и утвърждава една нова литература и култура, насочени да революционизират съзнанието на обществото, да съдействуват за формиране на нови материалистически концепции относно социално-икономическите, философско-нравствените, художествените процеси и в национален, и в по-общ идеологически план. Затова Благоев днес живее в съзнанието на поколенията не само като практически организатор и ръководител на партията на българския революционен пролетариат, но и като проникновен автор на множество трудове по най-актуалните социално-икономически, обществено-политически, културно-исторически проблеми на времето.

В цялото това неопределимо, с непреходна значимост научно наследство особено важно място заемат и неговите трудове по въпросите на марксистическата литературна теория и критика. Тук той прокарва бразди, утвърждава принципи, които издигат българската литературна теоретико-критическа мисъл на голяма висота още през 90-те години на миналия век, поставя я на най-предните подстъпи на марксистическото литературоведение изобщо. И несъмнено, за да се разбере приносът на Благоев в тая област, да се открие историческата значимост на неговите възгледи по проблемите на литературознанието и обществознанието, те следва да се разглеждат не само на фона на цялостното развитие на младата българска държава, но и във връзка с равнището на тогавашното марксистическо мислене изобщо, в контекста на европейските обществени, идеологически и културно-естетически процеси. Видени от такъв аспект, те се извисяват наистина на учудващи висоти, дават ни пълно основание да бъдем изпълнени с национална гордост за така ранния ни принос в марксистическото естетическо мислене.

Наистина не може да не буди много и много въпроси обстоятелството, че в една малка страна, където работническата класа и социалистическото движение едва се зараждат, където буржоазните капиталистически обществени отношения не бяха още се изявили в класическата си форма, се появява не само революционно-пролетарска, но и марксистическа литературна теория и критика, утвърждават се литературоведческите принципи с непреходно научно значение. Очевидно причините за едно такова изключително явление следва да бъдат търсени в много и различни насоки: и в своеобразието на българския обществен и духовен живот, в здравите национални революционно-демократически естетически традиции, утвърдени през епохата на националното възраждане, в исторически обусловеното тясно общуване с руската демократическа литература и материалистическата естетика, а чрез нея и с прогресивната мисъл на Запад, и най-вече в общественно-идейната формация, в личните качества на Д. Благоев, синтезирал в себе си благотворното въздействие на всички тези фактори и предпоставки.

Творчески усвоил материалистическото национално и чуждо наследство, Благоев го доразвива и обогатява с онова, което намира в съчиненията на Маркс и Енгелс, на Плеханов. Върху основата на българската историческа съдба — минала и съвременна — той анализира проникновено обществени и духовни явления и в съгласие с диалектикоматериалистическата философия предвижда по-нататъшното развитие на историческия процес. И по такъв начин очертава нов етап в обществените и общоидеологическия развой на българската народност.

В усилията си да утвърди основни методологически начала на марксистическата литературна теория и критика Благоев е трябвало да извършва многопосочна работа. От една страна, да разобличава идеологическите псевдонаучни буржоазни теории, от друга — сам да изяснява и конкретизира много и много от онова, което марксизмът му е предлагал като общи постановки, от трета — да преосмисля предходни национални и световни демократически традиции в съответствие с новия етап на материалистическото мислене, от четвърта — да анализира конкретни художествени произведения и теоретически писания, за да посочва несъстоятелните и положителните им страни. И трябва да се признае, че различните аспекти на тези сложни и многообразни изисквания той успява така да осветли и насочи, че в края на краищата да изгради една стройна система от принципи и указания, съответстващи на обективното развитие на обществената и естетическата мисъл, в духа и перспективите на марксистическото учение.

Цялата тази плодотворна дейност на Д. Благоев се обуславя от новия обществен и естетически идеал, който той така проникновено осъзнава и непримиримо утвърждава, от идеала на социалистическото движение, възпелващ в себе си най-възвишените социални и духовни принципи, най-светлите мечти на човечеството. Още в годината на учредяването на българската комуни-

стическа партия по време на Бузлуджанския конгрес Благоев пише, че социализмът „е учение, което показва законите, които водят човечеството към унищожение на класите и осъществяване на икономическото и политическото равенство между хората. Социализмът е учение, което показва и на условията за едно етическо, нравствено преобразование на човечеството. . .“ (Д. Благоев. Съчинения. Т. I. 1955—1962, с. 396). За това именно „преобразование на човечеството“ талантливият марксист ще иска да използва всички страни, фактори и аспекти на живота — от обществено-историческо, социално-икономическо, културно-идеологическо естество.

В тези си усилия и прозрения той отделя особено голямо внимание на литературата, на изкуството изобщо, на всичко, свързано с тяхното теоретико-естетическо обосноваване и художествено-практическо осъществяване, за да могат да служат най-пълно на новия социалистически идеал. И литературоведческата дейност на Д. Благоев свидетелствува за характера и борбите на социалистическото движение у нас в етапа на неговото формиране и утвърждаване, за усилията да бъдат осъзнати в по-голяма пълнота марксистическите обществени и идеологически принципи, да се посочи цялата несъстоятелност на буржоазната система с нейните социални и духовни институции.

При ония условия естествено е било осъзнатите марксистически литературоведчески принципи той да утвърждава в спор било с определени концепции на идеалистическата естетика, било с конкретни критически оценки на отделни нейни представители или въобще с хората, неизхождащи от социалистически обществени и философски позиции. И Благоев като своите велики предходници Каравелов и Ботев, Белински, Чернишевски, Добролюбов умее да вплете в едно теоретически съждения и критически анализи, по повод на отделно произведение да посочи ръководни теоретически начала. Продължител на материалистическите традиции на революционните демократи, той се родее с тях и по отношение на използваните жанрови форми на теоретико-критическа дейност. Школуван теоретик и темпераментен публицист, той е и страстен полемист. От страниците на социалистическите списания „Ден“, „Дело“, „Ново време“ непрестанно воюва, критикува, изобличава разните отрицатели на марксизма, на социалистическото учение изобщо, утвърждава неговите обществено-икономически, литературни, общокултурни принципи. Словото му, бойко и настъпателно, философски угълбено и политически заострено, уличва същността на явленията. Само с няколко съждения или реплики разкрива истинските домогвания на противника, на спореция. Макар и лаконични, статиите му издават широки познания, и то не само по пряко разглежданите въпроси. В аргументацията си използва опита на цялото националноисторическо развитие, пък и на други страни и народи. Свободно борави с имена и факти от световната история и литература. Творчеството на големите европейски мислители и писатели най-вече му служи като неопровержима опора, когато утвърждава или отхвърля, критикува или оценява, когато обосновава обществено-историческата и културноисторическата перспективност на социалистическото учение, на марксизма.

Когато на Бузлуджа под ръководството на Благоев се полагат основите на партията, той вече е осъзнал необходимостта да бъдат използвани различни форми и средства на самопознаване на обществото, но специално подчертава, че сред това разнообразие литературните произведения се явяват едни от най-действените, въздействието им е най-всеобхватно. „Те излагат факти и явления на живота, чувства, мисли и идеи, които възбуждат фактите и явленията не във вид на философски разсъждения и абстракции, а в живи образи и картини.“ И веднага сочи своеобразието на тези две форми на познание, както и нееднаквото им възприемане от хората. „За най-голямата част от обществото философските разсъждения и обобщения са мъчно възприемани и разбираани, когато същите раз-

съждения и обобщения, изказани в образи и картини, са лесно разбираеми и възприемани. Най-голямата част от обществото именно в образи и картини мисли, затова и най-много четци намират художествените произведения. Но от това става ясно, че художествената литература е едно от най-добрите средства за самопознанието на обществото, следователно за поддържането и развитието на обществените връзки. Щом това е тъй, то очевидно е, че назначението на художествената литература се състои именно в удовлетворението на насъщни обществени нужди — да служи на самопознанието на обществото, а с туй за поддържането и развитието на обществените връзки с него. И естествено едно художествено произведение е толкова по-добро, колкото по-добре удовлетворява тези обществени нужди — пише Благоев по повод романа на Д. Страшимиров „Сред мрака“.

И неслучайно, когато през 1901 г. Благоев събира печатаните из социалистическите списания литературни статии, за да ги издаде в отделна книга, той я озаглавява „Обществено-литературни въпроси“. Подобен наслов е вече достатъчно показателен за подхода на автора към проблемите на литературата, разглеждана от него винаги в диалектичката ѝ обусловеност от общественото развитие, „ръководен от мисълта да приложи към разни обществено-литературни въпроси социалистическа гледна точка, да ги обяснява от тази гледна точка“, се казва в предговора на книгата.

Благоевите литературнокритически и теоретически статии, започнали да излизат още преди 1891 г., обхващали един период от петнайсетина години (до 1901 г.), не могат да бъдат разбрани в тяхната тематико-съдържателна и композиционно-структурна същност, ако не се държи сметка за обстоятелствата, при които са писани, ако се изпусне от вниманието фактът, че всичко, излязло изпод перото му, е извикано от нуждите на момента, от задачите на младото социалистическо движение, от борбата, която то е трябвало да води — една борба епична и всеобхватна, за да се утвърдят неговите принципи в различните области на живота. Теоретико-критическите си възгледи той е трябвало да обосновава и утвърждава в непрестанна полемика с буржоазните, с идеалистическите теории в различните им превъплъщения, с апологетите на „незаангажираното изкуство“, както и с носителите на либерално-просветителски схващания за общественото развитие и за задачите на литературата. А 90-те години са време, когато у нас се кръстосват най-различни течения, всяко от които се бори да печели повече съмишленици, да завладее по-широк терен в духовния живот. И в тези разгорещени и непримирими полемике се откроява водоразделната линия между материалистическите и идеалистическите концепции в областта на естетиката, между реализма и формализма в художественотворческата дейност.

Онова, което определя съдържанието и патоса на Благоевите литературнокритически статии, писани през 90-те години, това са усилията му все с нови и разнообразни аргументи да обоснове кардиналния принцип на марксистическата естетика, че литературата, както и всяко изкуство, е исторически обусловено художествено отражение на определена действителност, взета в нейното многообразие и противоречивост, в диалектичкото ѝ развитие. Макар да се развива и по свои специфични закономерности, литературата не може да избегне най-общите закони на обективната обществено-историческа действителност. Бидейки своеобразна форма на познание и обществено съзнание, тя е и действителен фактор с особена идеологическа значимост, а и феномен, който въздейства върху всеобхватния интелектуален и емоционален свят на човека. Благоев винаги ще подчертава мисълта, че реалната действителност е онзи неизчерпаем извор, който подхранва всяка художественотворческа дейност. Тази именно всеобхватна историческа действителност трябва да служи и като критерий, доколко едно художествено произведение е обществено оправдано и естетически значимо. Обосновавайки, че в истинските литературни творби е претворено „в художествени образи

и картини умственото и общественото състояние на даден народ и в дадено време“, т. е. че те са конкретно-исторически определени, той сочи как тази обусловеност е намерила израз в редица произведения от националната ни литература.

Възприел като изконна научна истина диалектичката взаимобусловеност между време и творческа дейност, между общество и литература, Благоев винаги ще държи сметка за тази закономерност, когато обяснява различия характер на литературата през отделните епохи, когато оценява доколко едно произведение е успяло да отрази характерните процеси на времето, доколко различните литературни школи и направления са се домогвали до по-углъбено вникване и правдиво пресъздаване на жизненото многообразие, на тенденциите в социално-историческото развитие. При това критикът-марксист изисква литературата не само да отразява реално съществуващото, а да долавя и новото, което тепърва ще се реализира било в социалния живот, било в нравствено-психологическия свят на хората. Различните форми на изкуството трябва да подготвят обществото да участва активно в процесите, съпътстващи логическите изменения в социално-нравствените отношения, в критериите за обществени и културни ценности.

Благоев винаги подчертава, че литературата следва художествено да претворява цялото многообразие от жизнени явления, да ни дава необходимите познания, за да разберем онова, което представлява същността на едно общество през определена историческа епоха, и то не по умозрителен път, а чрез живи образи, въздействащи с еднаква сила както върху ума, така и на сърцето на читателя. Тук той търси и значимостта на едно литературно произведение — обусловена от „правдивостта на картините и образите, които ги съставляват“, т. е. те „да бъдат верни с действителността“. Но за критика-марксист действителността е нещо твърде сложно и многообразно и за да се улови нейната същност, се изисква писателят да може да се ориентира в това нейно многообразие и да претвори не случайни прояви, а онова, което определя облика ѝ, определя характера ѝ. „Действителността, както е известно — пише Благоев, — се изказва в много различни явления, които се преплитат едно с друго, едно от друго зависят и едно от друго произтичат. Кои от тях могат да бъдат предмет на едно художествено произведение? Очевидно, че не всяко отделно явление може да състави предмет на едно художествено произведение, нито цялата съвкупност от явления могат се представи в едно произведение. Само явления и комбинации от явления, които са характерни, които изразяват едно общо състояние, могат да дадат верни образи и картини за действителността.“ Един принцип, който важи с пълна сила и в наше време и който невинаги се има пред вид, когато се изобразява съвременната ни действителност.

Тези Благоеви указания имат непреходно методологическо значение и само когато те бъдат следвани, ще може да се претвори животът в неговите характерни черти и ръководни тенденции, ще може да се види взаимобусловеността на отделните социални и психологическо-нравствени явления, ще може да се придаде трайна познавателна и идейно-естетическа стойност на литературната творба. Щом в нея не се чувства пулсът на живота, тя не може да има обществено-художествено значение, не може да раздвижи душевността на читателя, да го тласка към размисъл, да извиква и емоционални изживявания.

Правдивото изобразяване на живота в неговите най-характерни прояви и перспективни тенденции, вярното разкриване на закономерностите в обществено-историческото развитие, промените, които се извършват в съзнанието и чувствата на човека, може да постигне само онзи писател, който обладава прогресивен мироглед, който съумява да види „причинната връзка между явленията“, да осъзнае движещите социални сили на времето, да разбере взаимобусловеността между социална структура и творческа дейност, конкретно-историческата детерминираност на духовно-естетическите явления. „Истински художник може

да бъде само личност развита, която стои на равнището на философските движения на своето време, която, въоръжена с дадено философско световъзрение, е способна да схване общите, характерните черти на умственото и общественото състояние на един народ, на едно общество, на една известна негова част. Личност, която не обладава тия качества, колкото и естествени дарби да има, не може да създаде произведение, което да има художествена стойност — се казва в статията, посветена на разказите на Т. Г. Влайков.

Все във връзка с характера на писателското световноотношение Благоев търси да определи и степента на въздействието на литературата за прогресивното развитие на обществото. Макар да схваща мирогледа на писателя само в определени аспекти, главно в неговите пряко политически изяви, макар че абсолютизира ролята му в художественотворческата дейност, което обстоятелство не му дава възможност да оцени по достойнство творчеството на редица писатели-реалисти от онова време, Благоев правилно указва на необходимостта от материалистическо световъзприемане, за да се видят във вярна светлина конкретните социални и духовни явления, да се изобразят правдиво общественно-историческите процеси.

Както е известно, през 90-те години у нас с особена настойчивост се утвърждават някои формалистично-идеалистически теории за творческата дейност, което кара Благоев непрестанно да обосновава един от кардиналните проблеми на марксистическата естетика — взаимообусловеността между литература и действителност, между писател и общество, между творец и народ, за да отхвърли несъстоятелните твърдения за безсъзнателния характер на художественото творчество, че то уж било плод на внушение „свише“, на някакви неуловими мистични сили и т. н. Системно и убедително той разкрива реакционно-класовата основа на теорията „изкуство за изкуството“, нейната неприложимост в практиката. Принципът „изкуството трябва да служи само на чистото изкуство. . .“ никога в същност не е намирал приложение; поне в истински художествени произведения той е невъзможен. И то е много естествено. Всякой един писател се намира под влиянието на оная сума от впечатления, мисли, принципи и идеи, които получи от възпитание, от средата, в която живее, от класата, към която принадлежи, от ония обществени движения, под властта на които се намира“ — пише българският критик-марксист. И всичко това волно или неволно, съзнателно или несъзнателно намира израз в творчеството му. „Колкото той и да не желае, внася в своите произведения мислите, идеите, чувствата на средата, на класата, на партията, към която принадлежи. Това е неизбежно“ (Литературно-критически статии, 1951, с. 270). Мисли и указания, които звучат напълно в духа на Лениновите принципи и постановки и които представляват крайъгълен камък на марксистко-ленинската естетика.

И ако все пак писателят не може да осъзнае необходимостта за органично единение с житейската проблематика, а се стреми бездушно да съзерпава света, да стои далеч от обществените конфликти, от човешките тежнения, то несъмнено произведението му ще бъде лишено от всякакви житейски сокове, ще се окаже никому ненужно. Кое то обаче съвсем не значи, че е безвредно. Напротив, понякога подобни произведения могат да нанесат непоправими злини върху съзнанието и душите на читателите, да ги откъснат от реалните житейски проблеми, да ги насочат към имажинерни светове, да притъпят чувството им за обществена и човешка отговорност.

Все така убедително и с полемична страст Благоев реагира на усилията на хората от кръга „Мисъл“ да докажат, че за писателя не било необходимо да има определен светоглед, че той се ръководел единствено от своя „художествен инстинкт“, от творческата си инвенция, че мисловността не била характерна и наложителна за художествената дейност. Големите художествени произведения винаги са били ярко свидетелство и за мисловността на своето време, vyplътена в без-

смъртни образи и картини. Целият творчески процес се съпътства от една интензивна мисловна дейност, от която зависи и идейно-съдържателната страна на художественото произведение. При наличието на природно дарование колкото по-проникновена е мисловността на писателя, колкото по-прогресивен е неговият мироглед, колкото по-широки са неговите познания върху минало и съвременност, толкова по-големи са и възможностите да бъде създадено пълноценно произведение, способно да запази своята функционална значимост през всички времена.

За Благоев е неопровержима истина, че всяка творба е изградена върху една централна идея, която обуславя структурата и звученето ѝ. А каква ще бъде идеята, това вече зависи от светоотношението на писателя, от целия негов мисловен и емоционален строй, от житния му опит, от способността му да разбира обективните и субективните предпоставки на общественно-историческите процеси. Но за разлика от вулгарните социолози нашият критик-марксист винаги подчертава, че в художественото творчество мисловността намира по-своеобразна изява, възплаща се в образи и картини, в конфликти, в сложни социално-психологически съблъсъци и т. н. Това именно своеобразие определя голямата въздействиева сила на художествената дейност, на идеологията, превъплътена в естетически ценности. И най-прогресивната идея не би оказала ефикасно и трайно въздействие върху читателя, ако не бъде претворена във високохудожествени образи, ако не просмуква органически художествената тъкан на произведението. Когато една значителна идея, независимо от какво естество е — политическо, философско, нравствено, културно-историческо, — прерасне в художествена идейност на едно произведение, тогава нейната въздействиева сила нараства неимоверно много, увлича и мобилизира хората за реалното претворяване на тази идея. Тези свои марксистически разбирания Благоев обосновава и конкретизира върху примери от българската и световната литература, конкретно сочи как при отделни произведения неправилният светоглед на автора е довел до несъстоятелни идейно-художествени трактовки, а и обратно — как добрата идея, ненамерила адекватна художествена форма, губи от своето обаяние, не вълнува читателя. И едното, и другото се оказват еднакво фатални за цялостното обществено и естетическо звучене и въздействие на творбата.

При ония условия, когато в литературния живот са търсели да завоюват свой терен най-противоречиви идейно-естетически тенденции, Благоев е трябвало да обосновава основни принципи на материалистическата, на марксистическата естетика, да изтъква взаимоотношенията между поет и общество, да разкрива ролята на творческата личност в художествената дейност, да сочи необходимостта както на природна дарба, на талант, така и на верен мироглед. А, от друга страна, и на постоянни усилия за обогатяване на мисловността и душевността на писателя, на неговите жизнени впечатления, на житейския му опит. Че творческият акт не е някаква безсъзнателна дейност, а свързана с напрегната мисловност и упорито търсене на най-адекватната форма на определен идейно-художествен замисъл, че творческият процес е една продължителна работа над съдържателно-образната и структурно-композиционната същност на художественото произведение, говорят и признанията на големи писатели. Колко много са чистосърдечните изповеди в тая насока, че са преработвали нееднократно творбите си, че са напругали всичките си духовни сили при изграждане на един или друг образ, при опоектизиране на социални събития и психологически състояния. И тук Благоев показва една учудваща осведоменост върху творчеството на такива писатели като Шекспир, Сервантес, Гьоте, Пушкин, Толстой, Юго, Русо, създали безсмъртни творби, защото са съумели да възплътят значителните идеи, които са ги вълнували, вълнували са и тогавашното общество, във високохудожествена форма.

В своите литературнокритически статии Благоев непрестанно акцентува на мисълта, че в художествената дейност талантът и светогледът на писателя се намират в неразкъсваема взаимовръзка. И с теоретическите си постановки, и с практиката си на критик-публицист той опровергава обвиненията на буржоазните литератори, че марксистическата естетика уж не признавала ролята на таланта, подценявала значението на художествената форма, не разбирала своеобразието на творческата дейност и т. н. И понеже подобни обвинения са се сипели върху младата социалистическа критика, то и Благоев многократно се връща на тези въпроси. По различни поводи и в различни аспекти, в съответен контекст той обосновава значението на художествената форма, за да прерасне жизнената правда в естетическа правда, за да може определена социално-философска идея да прерасне в художествена идея и по такъв начин да може да въздействува все-странно върху човешката личност. „От художествената форма именно зависи онова мощно влияние, което упражняват художествените произведения върху обществото. Колкото формата на едно произведение е по-художествена, толкова е по-голямо неговото художествено значение“ — пише Благоев по повод романа „Сред мрака“ на Д. Страшимиров. При всяка пълноценна творба форма и съдържание са в органическо единство — това е аксиома за българския марксист. За всеки истински творец основна повеля е да индивидуализира и типизира, да рисува фактите и явленията с майсторство и проникновение, да извежда мислите и идеите, които те възбуждат „не във вид на философски рязсъждения и абстракции, а в живи образи и картини“.

Напълно обяснимо е, че при онзи етап от развитието на марксистическата литературна теория и критика, а и с оглед на задачите, които са стояли пред младото социалистическо движение, пред идеологическия фронт изобщо, Благоев и неговите непосредни следовници отделят повече внимание на идейната, на съдържателната, на идеологическо-възпитателната страна на литературата. Това е идвало и като реакция на нашумелите по онова време модернистични течения, които в името на „съвършената“ художествена форма малко се интересували от характера на съдържанието, възплътено чрез нея.

По онова време особено много се е говорело по въпроса за тенденциозността на изкуството — един твърде актуален въпрос, разглеждан различно от материалистическата и идеалистическата естетика. И естествено е било Благоев, който така отблизо е живеел с актуалните проблеми на литературния живот, да обосновава и по този въпрос възгледите на марксизма. Той намира за несъстоятелни и отхвърля твърденията на теоретиците на „чистото изкуство“, според които всяка тенденция убивала художествеността, всеки стремеж да бъде прокарана определена идея в литературната творба означавало да не се разбира особената природа на поетическото творчество, означавало то да бъде профанирано. И в тая връзка Благоев изказва проникновени съждения, залегнали в основата на марксистическата естетика, на съвременната ни литературна теория. Тенденциозността — пише той — е присъща на всяко художествено произведение и тя е именно, която му „придава най-висока художествена цена“. Дори „най-великите художествени произведения се отличават с най-голямата си тенденциозност“. Нетенденциозно изкуство никога не е имало и не може да има. И суетни си остават усилията на формалистите да създадат някакво си „незаангажирано“ изкуство. Затова, когато се разглежда едно произведение, въпросът се свежда не дали има или няма прокарана тенденция, а да се види каква е тази тенденция, на кого и за какво служи тя. „Ако тенденцията не е вярна с действителността, ако тя не е съгласна с истината, тя прави произведението фалшиво, колкото и в добри форми и изящни думи да е писано“ — говори Благоев. Тези разсъждения на българския критик напълно съответствуват на казаното от Енгелс по въпроса за тенденциозността: „Аз в никой случай не съм противник на тен-

денциозната поезия. Бащата на трагедията Есхил и бащата на комедията Аристофан са и двамата ярко изразени тенденциозни поети, също като Данте и Сервантес, а главното достойнство на „Коварство и любов“ на Шилер се състои в това, че тя е първата немска политическа драма. Съвременните руски и норвежки писатели, които пишат превъзходни романи, са всички тенденциозни“ (Маркс и Енгелс об изкустве. 1938, с. 161). По думите на Благоев всеки опит да се отречат художествените качества на едно произведение, щом то разглежда явленията от определен идеен ъгъл, фактически обрича творците на безполезна, самоцелна дейност. Нещо още по-лошо: в самия този принцип — да се отрича всяка идейност — вече се заключава най-лошата тенденция — да се изпразват произведенията от тяхната същност.

Все в тая връзка Благоев остро полемизира с д-р Кръстев, който развивал теорията, че материалистическото разбиране на света било „едностранчиво“, че то стеснявало художествения поглед на писателя, пречело за „вникване в най-характерните, в най-вътрешните“ особености на поетическото творчество. Отхвърляйки тези и подобни на тях твърдения, нашият критик-марксист доказва, че социалистическото учение е единственото, което не само дава верни познания за света, за закономерностите на неговото развитие, но предлага най-широки възможности за неговото естетическо претворяване, открива нови творчески перспективи пред отделните видове изкуства. Само онзи творец може естетически да осмисли дадено явление или страни на общественото и духовното развитие на човека, който обладава необходимите знания, които има материалистическо разбиране за живота, за света. В противен случай произведението ще бъде лишено от познавателна, идейно-художествена значимост. Така въпроса за тенденциозността в изкуството Благоев свързва с общото светоотношение на писателя, с цялостния негов духовен свят.

Оттук тръгва Благоев и когато обосновава общественно-идеологическото и нравствено-възпитателното значение на изкуството — друг основен проблем на марксистко-ленинската естетика. Художествените произведения не само обогатяват нашите познания за историческата действителност с нейното многообразие, сложност и противоречивост, не само ни дават възможност да вникнем в нравствено-психологическия свят на човека, в социалните и духовните процеси на определена епоха. Те са действителен фактор за самопознанието на обществото, на човека, въздействащ всестранно върху него, върху неговата мисловност и емоционалност. Затова и идейно-възпитателната му роля е неизмерима. Благоев категорично отхвърля всякакви твърдения, според които да се поставят утилитарни задачи пред изкуството — било познавателни, било възпитателни, — означавало да се опощи неговата същност. Още в словото си, посветено на паметта на Христо Ботев през 1887 г., формиращият се тогава литературовед-марксист заявява: „Надали ще се намери човек, който да отрича възпитателното значение на поезията. . . Ще забележа само, че поезията като възпитателно средство още по-добре постига своята цел, когато в поетическото произведение има освен поетическа хубост и идеи. Колкото по-общочовешки и по-съвременни идеи има в едно поетическо произведение, толкова, разбира се, то има повече възпитателно значение“ (Литературно-критически статии, с. 200—201). Както виждаме, възпитателната сила на литературната творба той извежда както от нейната идейност, така и от нейната художественост. Или по-скоро тези две страни се разглеждат в тяхното диалектическо единство, в тяхната взаимобусловеност.

Все с оглед на възпитателната сила и роля на едно произведение на изкуството Благоев подчертава, че те зависят от степента, в която то отразява правдиво определена действителност. Само творба, която претворява съществени страни и тенденции на живота, може да въздействува в здрава идейно-естетическа насока, да раздвижи обществената енергия и утвърждава благородни пориви и

чувства, да насочва към възвишени идеали. И в тая връзка той отново говори за необходимостта писателят да има верен усет и критерии за подбор на житейските явления, за анализ, синтез и обобщение, защото не всяко явление може да бъде „предмет на художествено произведение“, нито пък „цялата съвкупност на явленията могат се представи в едно произведение“. Произведение, чиито автор не се е съобразил с тези основни изисквания, „няма да бъде нито вярно с действителността, нито може да представлява художествена цена“. Онова, което „прави едно белетристично произведение действително художествено, то е изображението на най-характерни страни на действителността, изображение на дадено общо състояние“ („Литературно-критически статии, с. 269).

Но Благоев съвсем не смята, че литературата трябва да бъде само регистратор на онова, което вече е съществувало или съществува. От нея той изисква, изобразявайки сложността на пълнокръвния живот, „да улавя и онова, което още е незабележимо за обикновения човек“, но което вече се очертава като тенденция, което още е в зародиш. И колкото тя съумее да види и изобрази по-пълно тези кълнове, колкото по-всестранно разкрие многообразните явления в тяхното историческо развитие и бъдещи перспективи, толкова по-значимо и по-трайно е нейното въздействие.

Прави впечатление, че винаги когато говори за обществено-възпитателната роля на литературата, Благоев особено набляга върху етическата страна на това въздействие — един въпрос, съзнателно пренебрегван по думите му от тогавашната буржоазна критика. Но и етическата същност на литературата критикът-марксист винаги свързва с общите идейно-обществени убеждения на писателя, с неговото мировъзрение, с целия му жизнен опит и световъзприемане.

Изобщо познавателната, идейно-художествената, нравствено-емоционалната същност на едно произведение Благоев поставя в зависимост от това, доколко правдиво то разкрива реалните социални и духовни процеси на времето. Нищо не извиква повече негодуванието му от изопачаването на действителността, представянето в невярна светлина нейните многообразни явления. Немалко творби на талантиливи автори носят органически недъзи именно защото жизнената правда не е намерила адекватно художествено отражение, не са доловени характерните черти и тенденции на оная действителност, която се рисува, не са разкрити действителните причини на явленията „съгласно с данните на съвременната наука“. Големите художествени обобщения предполагат писателят не само да има правилен светоглед, но и да умее да наблюдава, да анализира и синтезира, да разграничава същественото от незначителното, трайното от преходното, идейно-художествено значимото от естетически непълноценното.

Разбирайки литературата като социално и естетическо явление, Благоев непрестанно сочи нейните познавателни, социално-философски, възпитателни страни, стреми се да насочи развитието ѝ в съзвучие с прогресивното обществено развитие, във връзка с потребностите на социалистическото движение. Фактор от неизмеримо значение за опознаване и пресъздаване на живота, тя е и действителен фактор за неговото изменение съобразно с великите идеи на социализма, говори не един път Благоев. От такива позиции той критикува писателите, които, неосъзнали повелата на обективното развитие на живота, създавали произведения, които стояли далеч от духа на новото време. Настоява те да се проникнат от новите прогресивни идеи и социални идеали, да ги vyplъщават в съответна художествена форма и съдействуват за тяхното по-скорошно реализиране. За Благоев само писател, който изхожда от диалектикоматериалистически разбирания, може да разкрие социално-класовото съдържание на епохата, да изобразява исторически правдиво социални конфликти, човешки съдби, нравствено-психологически състояния.

Солидната му марксистическа подготовка, широките му познания върху историческото развитие на духовния живот му дават възможност научно да обоснове и закономерната поява на революционно-пролетарската литература, призвана да пресъздаде новите социално-икономически, културно-нравствени процеси, живота на работническата класа като двигател на социалния прогрес, нейните борби и идеали. Възходът на тая литература, колкото и труден да е, неумолимо е настъпателен, защото е обусловен от цялостното обществено-историческо развитие, от възходжането на работническата класа, от закономерната поява на социализма, който „открива широки хоризонти за благотворна, полезна литературна дейтелност“. На тази именно литература „принадлежи бъдещето“ — с историческо проникновение пише Благоев още в годините, когато се залагаха основите на партията на работническата класа.

С подема и укрепването на социалистическото движение Благоев свързва възможването и на социалистическата литература. „Преди у нас, в началото на социалистическото движение, когато то носеше още характер сектантски, а не класов, в социалистическата литература се чуваше повече гласът на недоволство, на мрачно настроение, често непочувствувано лично, на позив към борба за „някаква правда и идеал“, недобре схванати, гласът на един Рахметовски ригоризъм.“ Но колкото повече укрепва и се развива социалистическото движение, „толкова повече социалистическата лирика се очиства от чуждите ѝ наслоения и приема онай висока здрава „жизнерадост“, която е свойствена на самата философия на пролетариата като на революционна класа“. В тая лирика той вижда мощен фактор за революционизиране на масите, за тяхното класово съзнание. „И тая лирика е именно онай лост, който създава моралната сила на работните маси и нейните борци, създава „силната любов и благородната омраза“, които раждат фанатизма на социалистическите борци. Тази лирика и изобщо тази художествена литература у нас се и заражда“ (Събрани съчинения. Т. 5, с. 125).

Убеден в скоршния подем и тържество на социалистическата литература, заедно с това Благоев не си затваря очите пред факта, че все още не съществуват необходимите условия за нейния разцвет и затова оценява по достойнство всичко, което е изпълнено с известна прогресивна идейност както у нас, така и в руската и въобще в световната литература, макар че невинаги съумява да види различните пластове и аспекти на демократичната идейност, особено когато се докосва до българските писатели-реалисти — негови съвременници. Тогава, както и когато обосновава задачите на литературната критика, той плаща дан на някои опростителски плехановски концепции.

В усилията си да изясни и утвърди идейно-естетическите принципи на марксизма в литературно-художествената и теоретико-критическа дейност Благоев се опира на писатели и явления от различни исторически периоди и литературни направления, но най-вече от непосредната нему българска съвременност. И това е било напълно естествено за човек с неговата политическа и идеологическа формация, осъзнал историческата си мисия на пионер при утвърждаването на една нова обществено-философска система, която трябва да преобрази живота в България и в света. И тези принципи той обосновава не в никакви специални теоретически трактати, а в статии, рецензии, прегледи, отзиви, бележки с твърде разнообразно съдържание, различни и в жанрово отношение. И тук именно се проявява силата му на литературовед — по повод на определени литературни прояви да изкаже и по-обща съждения, да обоснове методологически постановки, да произнесе цялостна присъда, да насочи към нови търсения. Но докато в теоретическите си съждения, постановки и указания Благоев се издига до най-високите върхове на тогавашното марксистическо литературоведческо мислене, то когато трябва да оценява творби и писатели от непосредната му българска действителност,

телност, в редица случаи подходът му сякаш се стеснява, оценъчните му критерии стават твърде еднопосочни.

Разбира се, в ония години и при условията, при които е работил, невъзможно е било Благоев да проявява еднакво верни разбирания по всички въпроси на марксистическата естетика и критика, да бъде еднакво обективен и към наследството, и към писателите — негови съвременници, особено към онези с по-сложен път на развитие, с по-противоречив идейно-философски свят. Тогава нему още не били познати редица изказвания на Енгелс по въпросите на изкуството. А Ленин е бил известен предимно със своите обществено-философски работи. Марксистическото мислене в литературата още не било изкристализирано в определена естетическа, методологически завършена система. Ето защо Благоев е трябвало да се опира най-вече на съчиненията на Плеханов — и на силните, и на слабите им страни. Както вече не един път е подчертавано, някои от неправилните възгледи на Плеханов, особено по въпроса за взаимоотношението между мироглед и метод, за значението на наследството на писателите от миналото, както и за ролята на другите демократични обществени слоеве, на селячеството в борбата за социалистически обществени отношения, се споделят и в една или друга степен и от Благоев. И очевидно това е било неизбежно за времето. Многогранната и безкомпромисна борба, която е трябвало да води пионерът на марксизма в България срещу буржоазната идеология в обществено-политическия, литературния, общокултурния живот, срещу всички противници на марксизма, срещу всичко, което не е споделяло или е враждувало със социалистическото учение, е налагало да се акцентува преди всичко върху прякото идейно звучене, върху социалния патос, върху ярко изявената революционност. Затова едни въпроси задържат трайно вниманието му, други по-бегло, трети изобщо биват отминавани. Ето защо при оценка на Благоевото наследство в областта на марксистическата литературна теория и критика следва да се подхожда конкретно-исторически. Всяко пренебрегване на историзма неминуемо ще ни доведе до погрешни изводи. Само при неговото строго спазване ще се види, че издигнатите и утвърждавани от Благоев литературно-естетически и критически принципи и постановки при неизбежната им непълнота и известна противоречивост на някои от тях, представляват наистина крупно завоевание на марксистическото мислене. Те служат като жалони за по-нататъшното развитие на марксистическото литературознание.

Както неговите съвременници, така и всички, които по-късно са искали чрез разработване на проблемите на литературата да служат на идеите на социализма, са се опирали на Благоевото теоретико-критическо наследство.